

A filozófia szabadsága.

1. Mi sem természetesebb és magától értetődőbb, mint hogy a filozófiának szabadnak, függetlennek, elfogulatlanoknak kell lennie. Ezért a filozófia szabadságáról beszélni tulajdonképpen pleonazmus, hasonló ahhoz a megállapításhoz, hogy „a víz nedves“, vagy „a test kiterjedt“. S hogy mégis évezredek óta minduntalan kényszerül az ember használni ezt a pleonazmust, tehát hangsúlyozni a filozófia szabadságát, ez a körülmény arra a tényre hívja fel a figyelmet, hogy a filozófia megléte és sajátos szerepe nincs éppen minden emberi tényezőnek inyére. Vannak emberi vonatkozások és érdekek, melyek ellenséget látnak a filozófiában, vagy ami még rosszabb: eszköznek tekintik s igyekeznek mindenáron szolgálatukba kényszeríteni. A filozófia ezért megszületése óta állandóan védekezni kénytelen a szabadságát fenyegető veszély ellen. Ez a veszély: a különféle balítélet.

A filozófia ugyanis lámpagyújtás a sötétségben s az így kigyulladó fény mellett az Egészre irányuló összefüggések áttekintése. Az értelem a filozófia egyetlen fénye, világossága; az intuíció pedig, vagy bármi más értelemen kívüli mozzanat csupán olaj a fényt adó lámpában. Minden lámpafény táplálkozik valamilyen energiából, de a fény mégis mindig más, több, mint maga a tápláló energia: célja annak. Eképen az értelem célja. Az olajnak fénné kell válnia a lámpában: ez a rendeltetése. Az intuíciónak is értelemmé kell átfőmálódnia, különben nem tölti be szerepét és így fabatkát sem ér.

Két érdekes jegye van tehát a filozófiának: hogy fényesség, világosság, azaz értelem, és hogy az Egészre irányuló áttekintés. Tehát nem minden értelmes elmemunka filozófia, hanem csak az, amely az egészre irányuló áttekintés; s viszont nem is minden egészre irányuló áttekintési szándék filozófia, hanem csak az, amely az értelem fényét használja.

Vannak emberi hatalmasságok, melyek egyik vagy másik vonatkozásban hasonlítanak a filozófiához, s e hasonlóságban sok megtévesztő balítélet rejlik. Ilyen emberi hatalmasság a vallás és a tudomány, továbbá a művészet, közelebbről annak egy nagy ága, az irodalom s végül mint a legnyilvánvalóbb emberi hatalmasság: a politika.

2. A vallás általában szintén mindig az Egészre irányuló magatartás (s ennyiben hasonlít a filozófiához), ámde nem az értelem segítségével, hanem a hit által, tehát értelemen kívüli tényező erejével (s ennyiben alapvetően különbözik a filozófiától). Hogy azonban a vallás és a filozófia különbségét jobban megértsük, behatóbban

is meg kell vizsgálnunk mind a hasonló, mind az elválasztó mozzanatok. Az a megkülönböztetés ugyanis, hogy a filozófia az értelemmel, a vallás pedig a hittel (azaz értelemmel kívüli tényezővel) igyekszik az Egész áttekintésére, csupán általános közhely s könnyen zavart is kelt, mintha a filozófiának semmi köze nem lenne az értelemmel kívüli, ú. n. irracionális tényezőkhöz, sem a vallásnak az értelemhez. Pedig éppúgy vannak irracionális filozófiák, mint ahogy vannak olyan vonatkozásai a vallásnak, pl. a tan megfogalmazása, melyek sajátosan értelmi funkció eredményei. A vallás mint élmény, mint érzelem vagy érzület semmiképpen nem ellentétes a filozófiával, hiszen a filozófia is lehet irracionális mélységben gyökerező, sőt kérdés, hogy egyáltalán lehet-e nem az. A vallásnak tanbeli része, a teológia szintén sok rokonságot mutat a filozófiával. Különösen a középkori keresztyén skolasztika teológiája van át meghatározva az értelem formáló erejétől. Még az sem elválasztó körülmény, hogy a vallás külső szervezet formájában is jelentkezik, mint misztikus közösség, vagy — keresztyén szóval — egyház. Ugyanis a filozófia is fölveheti ezt a külső intézmény-köntöst s a történelem folyamán sokszor fel is vette. A modern filozófiai társaságokat mint bágyadt s legtöbbször heterogén közösségeket figyelmen kívül hagyva, ott vannak az antik filozófiai iskolák, melyek némelyike szinte inkább ezoterikus közösség volt, mint bármelyik egyház. Gondoljunk csak a pythagoreus szektára, vagy az egyéb számos ókori bölcséleti iskolára. A filozófia éppen klasszikus virágzása idején, az antik világban kimondottan korporatív jellegű tan volt.

Nem, a filozófia és a vallás közti különbség — mert mégis érezzük, hogy van lényeges különbség a kettő között — nyilván másban keresendő, mint akár a hit és az értelem indokolatlan elválasztásában, akár pedig külső, szervezeti meghatározottságban.

Bárhogyan is vizsgáljuk a dolgot, végül is arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy csupán egyetlen lényegbevágó körülmény miatt van alapvető különbség a valódi filozófia és bármilyen vallás között s ez az, hogy a vallás lényegileg mindig tekintélyre támaszkodó magatartás, a valódi filozófia pedig nem ismer el semmiféle tekintélyt sem, hanem kizárólag az értelem önbizonyosságára épít.

Az ú. n. „kijelentett“ vallásokban, mint a keresztyénség, a mohammedanizmus, a buddhizmus, stb. a szent vagy kanonikus könyvek, vagy ezek mellett maga a vallási szervezet képezik az irányító tekintélyt. A szent iratokkal nem rendelkező, primitív népvallásokban pedig a szokás, a mult esetlegességének meghatározó ereje jelenti — tudva vagy tudattalanul — a tekintélyt. Egyébként is a szokás, a hagyomány minden vallásban tekintélyerejű, legalább is gyakorlatilag. A vallás ezért gyakran együtt jár a konzervatívizmussal való hajlammal.

Igen, a tekintély jelenti az egyetlen alapvető, elvi különbséget a filozófia és bármilyen vallás között: a vallás mindig tekintély által meghatározott, a filozófia pedig szabad, független. Így értjük meg helyesen azt a tényt, hogy az Istenben mélyen hívő és bízó Sokratest miért ítélhette halálra Athén népe „istentelenség“ vádjá miatt. Azért, mert a korbéli közzvallásosság hite a hagyomány tekin-

télyéhez igazodva nem fogadta el igaznak a minden tekintély nélkül, azaz filozófálva megtalált és megformált sokratesi egyéni istenhitet. Így történt aztán, hogy a világ egyik legistenfélőbb emberét, kultúránk egyik legnagyobb etikai géniuszát egészen hitvány és selejtes emberek „istentelenség” miatt halálra ítélték.

De Husz, Servet és Bruno szintén valamennyien mély pietással hittek Istenben, vallásosak voltak, ámde egyéni módon: a vallás tekintélyjellege nélkül, vagy egyénileg értelmezett tekintélyjelleggel. Máglyájukat tehát nem a vallás általában, sem a vallás hitbeli, vagy szervezeti vonatkozása, hanem egyedül tekintélyjellege gyűjtötte meg. A vallás nem tűr lázadást a tekintély ellen még akkor sem, ha a lázadónak igaza van. S ha valláson kívüli tényezők nem befolyásolták volna a történelmet, vagy ha mégis nem lett volna az igazságnak akárhányszor minden vallási tekintéllynél nagyobb ereje, akkor az emberiség ma is az ősi, primitív vallás tekintélyének bűvölete alatt élne. Ámde a vallást is nyomon kíséri a közös emberi sors, a változás, a mulandóság, s minden vallási tekintélyt idővel újabb, erősebb, korszerűbb vallási tekintély vált fel. A tekintélyt jelentő tényező tehát változó, csupán az a körülmény állandó, hogy a vallás általában tekintély által megformált, tekintélyhez igazodó.

A filozófia azonban az értelem világossága, még hogyha e világosság táplálkozik is intuicióból, hitből, azaz irracionális forrásból. A hit viszont nem világosít meg semmit, bármennyire is ragaszkodik a vallás e megtévesztő szóhasználatához a hittel kapcsolatban, mint-hogy egyedül az értelemnek van világossága, fénye; a hitnek csak melegsége van, amivel viszont az értelem nem rendelkezik. De egyre soha sem támaszkodhatik a filozófia: tekintélyre; még a hívő ember, sőt a tekintélyalapon hívő ember „filozófiája” sem. Ezért még a középkori keresztyén skolasztika filozófiája is minduntalan igyekszik tekintélymentes, azaz kimondottan az értelem bizonyosságához igazodó lenni. Az aztán más kérdés, hogy mennyiben sikerül ez a skolasztika filozófiájának. Mindenesetre e siker mértékétől függ, hogy mennyiben tekinthetők e szellemi vállalkozások filozófiának s mennyiben nem.

A filozófiának lényegéből eredően örök idegenséget kell látnia minden tekintélyben, tehát a vallási tekintélyben is.

A vallás tekintélyjellege ugyanis állandóan igen veszélyes balítéletekkel fenyegeti a filozófia szabadságát. Ilyen balítélet a vallás tekintélyjellegében az, hogy a vallás mellett nincs önálló filozófiára szükség, tehát hogy a filozófiának egyedül az ad létjogot, ha igyekszik a vallás álláspontját védeni az ész előtt.

A vallás tekintélyjellegéből következik egy további balítélete a filozófiáról, az, hogy a filozófia nemcsak nem szükséges a vallás mellett, de egyáltalán nem is lehetséges. E ponton a vallás igyekszik minden érvet felhasználni, csakhogy mennél inkább bizonyítsa az értelem gyengéjét, sőt egyenesen hiábavalóságát. Még a filozófusok tételeit és fejtegetéseit is felhasználja, azokét, akik valaha is az értelem határaitól vagy korlátairól nyilatkoztak. E vonatkozásban a vallás a legteljesebb székszis művelődésünk kez-

dete óta mindmáig. A vallásnak ez az értelemellenessége ugyanis kimondott szkepticizmus.

Van a vallás tekintélyjellegében aztán olyan előítélet is, amely közvetve támadja a filozófia szabadságát. Ilyen az a hiedelem, hogy a vallás — természetesen mindig az az egyetlen vallás, melyhez a hitvalló egyén tartozik — abszolút, tévedhetetlen, örök, isteni, melylyel szemben bármily más állásfoglalás, tehát akár a filozófia, akár egy másik vallás pozíciója csak relatív, téves, mulandó, emberi. Azzal a nyilvánvaló ténnyel, hogy ez a hiedelem ellentmond a történelmi valóságnak, mely szerint a legellentétebb és legkülönbébb vallások is egyaránt abszolútnak, tévedhetetlennek, öröknek és isteni- nek vallják magukat, egyetlen vallás sem törődik. Ezért a tekintélyvallás nemcsak filozófiaellenes, de egyben az összes többi vallásnak is ellene van.

Azzal sem törődik a tekintélyvallásnak ez a gőgös abszolutizmusa, hogy még a saját határain belül is temérdek válfaja lehet a hiedelmeknek, miért is lehetetlen találni két azonos vallásos élményt. A hit gőgje ezért minden gög között a legindokolatlanabb és legvisszataszítóbb. A mellett a vallás abszolutista hiedelméből következő gög igen veszélyes is, minthogy fanatizmus hőfokán van a tekintélyvallás legtávolabb a filozófiától, mert itt van legtávolabb a szellemtől. Bizony soha egyetlen fogalommal nem éltek még annyira vissza, mint ezzel, hogy „isteni“. Jól tudja ezt a humanista, ezért hát mire sem vigyáz oly igaz lelkiismerettel, mint hogy a tévedésekre egyaránt alkatilag hajlamos emberi vonatkozásokat csupán azért, mert tárgyük emelkedett, fenséges, vagy esetleg épp Istenre irányult, „isteninek“, azaz „abszolútnak“ és „öröknek“ nevezzen. S minthogy mindenki a maga vallásos fogalmait tartja „isteninek“, „abszolútnak“, a humanista emelkedett szelleme irtózik ettől az önhitté vált terminustól s indokolt alázattal tudja, hogy beszélhetnek a tekintélyvallás fanatikussai akármit, e sárgolyó lakói sem égből pottyant könyvvel, sem a legnagyobb próféták álmait és látomásait tartalmazó művel soha nem juthatnak túl az emberi lehetőségeken, s hogy épp ezért mi sem emberibb, sőt nevetségesen emberibb, mint amire az emberek oly könnyen rámondják, hogy „isteni“. És mert ez így van, a tekintélyvallás soha nem békülhet meg a filozófiával. A vallás tekintélyjellege szükségkép véget ér ott, ahol az igazi filozófia kezdődik. Sokrates példája éppúgy bizonyítja e tétel igazságát az ókorban, mint Brunóé az újkor hajnalán.

3. A vallás mellett másik nagy tekintély a tudomány. S bár a tudománynak lényege, hogy az értelem fényét használja s ne ismerjen el más világosságot, mint a rációt, mégsem lehetne azt mondani, hogy a tudomány mentes volna minden balítélettől. A tudományok fejlődése ezt eléggé bizonyítja.

Ha a modern terminológia alapján különbséget teszünk matematika, természettudomány és szellemtudomány között — s ez a sorrend körülbelül létrejövetelük időrendjének is megfelel — a filozófia számára mindhárom tudomány más és más veszélyt jelent.

a) A matematika kezdettől fogva bűvölete alatt tartotta a filozófiát. E bűvölet oka a matematika exaktsága, ami örök nosztalgiája

volt a különféle korok filozófiáinak. A filozófia szabadsága számára tehát a matematika minden tudomány között a legnagyobb veszélyt jelentette s még ma is jelenti. A matematika ugyanis a filozófiáról megtévesztő balítéletet gyökereztetett meg még a tudósok köztudatában is. Ez a matematikai balítélet körülbelül így fogalmazható meg: a filozófiának exaktságra kell törekednie, minthogy annál igazabb, tökéletesebb, mennél jobban megközelíti a matematika exaktségát. Iskolapéldája ennek a balítéletnek Spinoza, aki még az etikát is „geometriai módon“ igyekezett tárgyalni. De a néhány száz esztendő óta kitevő újkori gondolkodás történetében különösen újra meg újra felbukkanó jelenség ez a matematikai balítélet. A filozófia ennek hatásaképpen újból és újból nekilendült, hogy feljusson a matematikai exaktség örök csúcsára. Természetes aztán, hogy minden kísérlet után vissza kellett hullnia reménytelenül. A modern filozófia valamennyi abszolutista törekvése — tudva vagy tudattalanul — egyaránt ennek a matematikai balítéletnek a hatását mutatja. S azok az igyekvések is, melyek dörgedelmesen hangsúlyozták a filozófia „szigorú tudomány“-jellegét, mint legutóbb az ú. n. fenomenológia, mind idetartoznak. Ezek az irányzatok valamennyien a szóban levő matematikai balítélet áldozatai, még hogyha itt-ott volt is némi részigazság bennük. A mi magyar Pauler Ákosunk sem volt mentes ettől a balítélettől még akkor sem, ha egyébként nem rendelkezett kellő jártassággal a matematikában. A balítélet átható erejét épp az mutatja, hogy felszívódott a filozófia minden részébe.

Amde a matematika kimondottan formalisztikus tudomány, sőt a legtökéletesebben az. Exaktségát épp e tökéletes formális jellegének köszönheti. S ezen a ponton vált megtévesztővé a matematika a filozófia számára, minthogy figyelmen kívül maradt az az elválaszthatatlan összefüggés, ami az exaktság és a formális jelleg között fennáll. Bármilyen emberi elmémű csak oly mértékben válhatik exakttá, amily mértékben formálissá lesz. Jól tudja ezt a modern fizika, melyben megvan a törekvés a legteljesebb exaktságra, s ezért tudatosan igyekszik matematikai jellegűvé válni, de ugyanakkor ismeri az elmatematizálódás formalizmusának veszélyét s ezért korrektívumként állandóan érintkezésben van ellentétével, ill. helyreigazítójával is, a kísérleti fizikával. A matematika tudatos vagy tudattalan bővölete alatt levő filozófia számára azonban nem volt lehetőség a korrektívumra s ezért minden esetben helytelen célok felé tört és így szükségképp meddő maradt. Létrejött ugyan az ilyen filozófiai gondolkodás ellenhatásaképpen a kísérleti fizika szerepéhez hasonlóan az ú. n. induktív filozófia, vagy az empirizmus, de a két filozófiai törekvés — az elméleti és kísérleti fizika termékeny kapcsolatától eltérően — merőben elkülönült egymástól s így mindegyik irány a maga egyoldalúságának áldozata lett.

A matematikai előítélet tehát hamis eszményt, hamis célt vilantott meg állandóan a hatása alatt levő filozófia előtt s ezáltal a filozófiát gyakran eltérítette attól, hogy sajátos tárgyára és sajátos módszerére rátaláljon. Az ilyen filozófia szükségképpen formalisztikus lett s ezért meddő maradt. A filozófia ugyanis soha nem hagy-

hatja figyelmen kívül kettős meghatározottságát, hogy t. i. az értelem világossága és az Egészre irányuló áttekintés, a nélkül, hogy meddővé ne váljék. A matematika pedig nemcsak hogy nem az Egészre irányuló áttekintés, de megtévesztő egyetemessége mellett is mindennek csak egyetlenegy vonatkozása érdeklő: a formális oldala, annak is csak mennyiségi jellege. Ami azonban ennyire egyoldalú, ennyire egyszempontú és egy-ügyű, hogyan tölthetné be annak a filozófiának szerepét, amelynek sajátos lényege, hogy az Egészre irányul, tehát soha nem lehet egyszempontú, egyoldalú, s legkevesebbé a formális, vagy éppen mennyiségi struktúra érdeklő, hanem a minőségi, a lényegre, sőt az egzisztenciára vonatkozó meghatározottság. Századunk irracionalista törekvései s mindenekfölött az egzisztencia-filozófusok épp abból a meddő formalizmusból akarják a filozófiát kiemelni, amibe a matematikai balítélet hatása alatt helytelenül kitűzött célok és abszolutista törekvések juttatták.

A filozófia számára tudatosítani kell tehát a matematikai balítéletet s nyilvánvalóvá kell tenni, hogy más a matematikai és más a filozófiai racionalizmus, helyesebben kifejezve: a racionalizmus mást jelent a matematikára s mást a filozófiára nézve. A mai irracionalista visszahatások ugyanis szintén egyoldalúak s ugyancsak veszedelmet jelentenek az igazi filozófia számára, amennyiben ezek sem tesznek különbséget a kétféle racionalizmus között. Pedig ha a filozófia igyekszik az értelem világosságára — s nyilván ez a törekvés nevezhető racionalizmusnak —, ez semmiképpen nem azonos azzal az igyekezettel, ami végül is formalisztikussá s ezért a lényeget illetően semmitmondóvá tette a filozófiát.

b) A természettudományok szintén jelentenek veszedelmet a filozófia számára, amennyiben ezek is a maguk szempontját igyekeznek rákényszeríteni a bölcseletre. E természettudományi szempont: az érzéki tapasztalat mindenható uralma, tehát a már említett empirizmus. E tárgynál nem kell sokat időznünk, minthogy itt már felfedett és köztudomású, sőt történelmileg is alaposan megformált a problematika. Inkább egy eddig kevésbé hangsúlyozott vonatkozásra mutassunk rá, arra, hogy a természettudományok hallatlan tekintélye és népszerűsége főként azokból a közgazdasági és politikai következményekből adódik, melyek a természettudományokat követték útjukon, ezért különösebben is kifejlett e tudományokban a gög. A filozófiának azonban óvakodnia kell attól, hogy megirigyelje a természettudományok népszerűségét és tekintélyét, jól tudva azt, hogy ezt a rangot tudományonkívüli tényezők adják. Egyébként pedig az a veszély, hogy a természettudományok külön-külön, vagy éppen együtt kisajátítják a filozófia célját és szerepét, amire az újkori történet folyamán valóban sok kísérlet történt, egyre inkább önmagától elenyészik a tudományok haladásával szükségképpen együttjáró, tehát egyre nagyobb elkülönülés és specializálódás miatt. A filozófia létjogának elismerését illetően tehát a természettudományok egyre szerényebbek lesznek, bár inkább arról van szó, hogy szükségesnek tartanak egy spenceri vagy ahhoz hasonló „szintetikus” tudományt, amely egybefogja a szerteágazó tudományok eredményeit. A természettudomány művelői általában ilyen enciklopédikus

szerepet szánunk a filozófiának, vagy az újkor elején meghonosodott szóval „induktív“ jellegűnek tekintük, mint a saját tudományukat. A filozófiának valóban vállalnia kell ezt a nem is nagyon hálátlan szerepet, csupán azt a balítéletet kell visszautasítania, mintha a filozófia csak ennyi volna. Nyilvánvaló, hogy a filozófia immár nem mondhat ellent általánosan elfogadott természettudományi tényeknek és igazságoknak, sőt azokból állandóan okulni köteles. Ámde a filozófia nem a szaktudományok eredményeinek összeillesztője, mint az említett „szintetikus filozófia“ tévesen hitte. A természettudományi módszerekkel és exaktsággal meghódított részek soha nem teszik ki az Egészet, még megközelítőleg sem. Ehhez végtelen sok elmeaktus kellene, ami az időnek is végtelen sorát, azaz a végtelenséget igényelné s már ezért is lehetetlen vállalkozás. A filozófia mint az Egészre irányuló áttekintés merőben más módszerrel jár el.

c) Ami pedig a tudományok harmadik csoportjának, a szellem-tudományoknak a filozófia szabadságát fenyegető balítéletét illeti, könnyen boldogulhatunk, minthogy ezek a tudományok a legártalmatlanabbak a filozófiára nézve. Szerényebbek is, mint a természettudományok, mivel kevésbé exaktak. A gyakorlati élettel pedig — az egy jogtudományt kivéve — alig van kapcsolatuk. A filozófiához egyébként közelállnak, sőt legtöbbször, mint a pedagógia, esztétika, társadalomtudomány, stb. nem is nélkülözheti a filozófiai megalapozottságot. Némelyikük pedig, mint pl. a filológia és a lélektan, egyenesen segédtudománya a filozófiának. Épp e jellege miatt tett már ugyan kísérletet e két tudományág arra, hogy a filozófia szerepét magára vállalja. Nietzsche pl. jórészt a filológiát igyekezett a filozófia rangjára emelni, Freud pedig lélektani kutatásainak eredményeit általánosította a filozófia módjára valóságos világnézeté. E kísérletek azonban e nagy mestereknek sem sikerültek, az epigonoknak pedig még kevésbé. A filozófia szabadságát tehát mégsem képesek veszélyeztetni. Egyébként is csak javára lehet a filozófiának, ha mennél behatóbban tájékozódik a filológia és különösen a némileg természettudományi jelleggel is rendelkező lélektan eredményein.

4. Érdekes, hogy nincs egyetértés azok között, akik a filozófia „szigorú tudomány“-jellegét hangsúlyozzák. Ugyanis vagy a matematika befolyása alatt teszik ezt s akkor a logikát tekintik alapfilozófiának; vagy a természettudományok hatása alá kerülnek s ez esetben egyszerűen szintetikus természetmagyarázattá lesz szemükben a filozófia, hasonlóan egy jól szerkesztett természettudományi enciklopédiához; vagy szellemtudománynak tekintik, s akkor az emberi szellem produktumainak (történelem és kultúra) magyarázataképpen szükségszerűleg csupán történelembőlcséletté és kultúrbőlcséletté válik, erős lélektani megalapozottsággal.

Nyilvánvaló, hogy mind a matematikával rokon logika, mind a természetmagyarázat, mind pedig a kultúrjelenségek értelmezése valóban része az igazi filozófiának, sőt éppen ezek biztosítják a filozófia tudományjellegét. Ámde sem az nem helyes, ha e három rész közül az egyik magát tekinti egyetlennek, tehát a filozófiának, amire

pedig igen sok példát mutat a filozófia története; sem az nem lehet a filozófia igazi megvalósulási módja, hogy e három vonatkozás közül az egyik rákényszerítse a maga sajátos szempontjait és módszerét a többire is, amire szintén igen sokféleképpen történt már kísérlet. Különösen ez az utóbbi eset kísértett több ízben a filozófia története folyamán. Az egész filozófiát matematikai igényvel és módszerrel tárgyaló bölcselet a XVII. században, vagy a természettudományi célkitűzésű „monista“ törekvések a XX. századfordulón, avagy az ugyancsak egy emberöltővel ezelőtt nekilendült „szellemtudományi“ filozófia mind ezt a téves egyoldalúságot mutatja. Az egyoldalúság pedig mindig egyetlen szempont általánosítása s ezért a filozófia szabadsága számára korlát, téves balítélet. Nem szabad szem elöl téveszteni, hogy a filozófia az Egészre irányuló áttekintés, s az Egész fogalmában a részek mind egyaránt benne vannak.

5. S ha ez így van, akkor a filozófia talán a részek összerakogatása Egésszé? Egyáltalán nem. Akik ily helytelenül ítélnek, azok kezén a filozófia holt ismeret- vagy spekulációhalmazzá válik, valami egyetemes enciklopédiává. Pedig semmitől sincs olyan távol a filozófia, mint a holt lexikonszerűségtől. Az efféle törekvés jelent legmegtévesztőbb előítéletet a filozófia szabad megvalósulása számára, minthogy figyelmen kívül hagyja azt a körülményt, hogy a filozófia mint az Egészre irányuló áttekintés szükségképp világnézet is, a legigazabb és legteljesebb világnézet; a világnézet pedig, ha valóban az, szükségképpen eleven, vitális erő. Igen, az igazi filozófia élet, vitalitás s hogy valóban azzá legyen, meg kell szabadulnia a tudományok balítéletétől is. A filozófia számára a tudomány csak segédtudomány, eszköz, holt alap, mégha kötelező segédtudomány, nélkülözhetetlen eszköz s elkerülhetetlen alap is. A filozófia nemcsak tudomány, jóllehet, azok eredményeivel szükségképpen élnie kell; a filozófia vagy kevesebb, vagy több, mint a szak tudomány, de semmiképpen nem azonos vele.

Hasonló belátásból indul ki az a törekvés, mely a filozófiát művészetnek, illetve, minthogy írott vagy beszédben kifejezhető tárgyról van szó, irodalomnak tekinti. Van e szándékban is némi igazság, de csak részigazság.

Az irodalom igen nagy hatalom, mely jelentősen alakítja, formálja az emberi lelkeket, a társadalom életét, a kultúrát s az egész történelmet. Ragyogó az a dicsőség, ami az irodalom nagyjainak homlokát világszerte övezi. A filozófus sikere sohse lehet oly nagy, kiterjedt, eredményes és gyors, sőt hasznos, mint a szépíróé, azon egyszerű oknál fogva, mivel mérhetetlenül kisebb a filozófia olvasótábor, mint a szépirodalomé. S épp ezért is csábítást és kísértést jelent az irodalom a filozófia számára. Egy megtévesztő körülmény pedig még növeli e csábítást: vannak világraszóló filozófusok, akik filozófus-jellegtől függetlenül, tehát esetlegesen, csak úgy mellesleg egyben igen kiváló írók is voltak. Ilyen — hogy csak a legnagyobbakat említsük — Platon, Marcus Aurelius, Montaigne, Schopenhauer és Nietzsche. Ezeknél az „írástudó“ filozófusoknál nem lehet különválasztani az írásművészetet a filozófiától, minthogy mindkettő elválaszthatatlan a személyiségüktől. Ebből azonban egy-

általán nem következik az, mintha a filozófiának nélkülözhetetlen feltétele lenne, hogy a szépirodalom minden sajátos igényének és szempontjának is megfeleljen. Mily sok egészen kiváló filozófus van, aki az írásművészet legszemernyibb képességével sem rendelkezett s azért századokat, vagy talán ezredek tart hatása alatt. Aristoteles éppúgy távol maradt a szépirodalomtól, mint Locke, Spinoza, Leibniz, vagy éppen Kant. Sokrates meg éppen nem írt semmiféle művet. S ki merné mégis azt állítani, hogy ezek nem voltak igazán filozófusok? Sőt Aristoteles és Kant, vagy akár Sokrates mélységben és általános művelődési hatásban is vetekszik az irodalmi lehetőségek csúcsára emelkedett Platonnal, Montaigne-nyel, Schopenhauerrel, vagy Nietzschevel. Másrészt olyan világraszóló író is akad, akinek alig volt köze a filozófiához, mint pl. Petőfi. Nyilvánvaló tehát, hogy más az irodalom és más a filozófia, mégha vannak is olyan kiváló lángelmék, akik a két külön sajátosságot egyesítik személyiségükben. Ezek azonban ritka kivételek.

Az irodalom gögjét és teljes félreértését a filozófia iránt híven fejezi ki egy anekdóta.

— Mi a különbség a tárcaíró és a filozófus között? — kérdezi egy belletrista.

— Az — úgymond —, hogy a tárcaíró minden héten megír egy ötletet, a filozófus pedig egész életén át ír egy ötletet.

Aki a filozófiában csak irodalmat igényel, az éppúgy nincs tisztában a filozófia fogalmával, mint aki — mert erre is van eset — az irodalomban viszont filozófiát keres. Sőt, ez utóbbi sem az irodalom, sem a filozófia fogalmát nem látja tisztán. Ha ugyanis nem lehet irodalmi szempontokkal festészetet művelni, holott mindkettő sajátosan művészet, tehát egymással mégis csak rokon, hogyan lehetne az irodalom szempontjait a filozófiára rákényszeríteni, ami még távolabbi terület? Még kevésbé lehet a filozófiát szemponttá tenni az irodalomban. Mi sem reménytelenebb, mint célul tűzni ki az irodalmi nagyságok filozófiai kategóriákba bűjtatását; keresni Petőfi, Shelley és Petrarca, vagy Jókai, Flaubert és Dickens „filozófiáját“. Csak olyan írók filozófiájával foglalkozhatunk, akik egyben filozófusok is voltak, mint Platon, Schopenhauer, Byron, Goethe, Madách. Ez azonban már nem az „irodalom filozófiája“, hanem kimondottan filozófusok filozófiája, csak az ő kivételes esetükben ragyogó írásművészettel is kifejezve. Ámde féltehetségek kezén hogyan sikkadna el a filozófia sajátossága!? Az ilyen modoros, alap nélküli törekvésektől és ambícióktól meg kell tehát védeni a filozófiát, annak igazi, örök lényegét: szabadságát.

6. Végül a politika részéről is veszély fenyegeti a filozófia szabadságát, sőt talán a legnagyobb veszély.

Az első tekintetre ugyan problémának látszik, hogy a politika egyáltalán érintkezhetik-e a filozófiával, hiszen a politika a leggyakorlatibb magatartás, viszont a filozófia sajátosan elméleti. Valóban nem is minden politika keveredik a filozófiával, csak az, amely egyben világnézet is akar lenni. Pedig a világnézeti politika, vagy helyesebben a politikai világnézet mélyén két különálló s egymással össze nem téveszthető, sőt egymásra vissza nem vezethető

mozzanat rejlik: a sajátosan politikai elem, tehát egy bizonyos érdekszövetség, és az általános emberi világnézeti igény. A kettő végelemzésében merőben más, minthogy egy bizonyos embercsoport társadalmi és gazdasági érdekének azonossága semmiképpen nem jelenti *eo ipso* világnézeti igényű azonosságát is. Az utóbbi mozzanat ugyanis számtalan tényezőtől függ. Egészen más a világnézeti igénye a vallásra hajlamos embernek és a vallás iránt közömbösnek, a műértőnek és a művészet iránt kevésbé fogékonyak, az önzőnek és az altruista alkatúnak, a tudósnak és a gyakorlati embernek, a műveltnek, a félműveltnek és a műveletlennek, stb., stb. Az öröklött, alkati, sorsbeli és művelődési tényezők ezer és ezer fajtája mind alakítja és formálja az emberek világnézeti igényét. S ugyanakkor a világnézeti legkülönbözőbb embereknek éppúgy lehet egy-ugyanazon gazdasági érdekük, mint ahogy az igen rokon világnézeti igényű emberek gazdasági érdeke, tehát politikája a legellentétebb formákat mutathatja. Semmi sem annyira végiggondolatlan s indokolatlan tehát, mint a politikai világnézet. A világnézet ugyanis, hasonlóan tökéletes megnyilvánulási formájához, a filozófiához, az Egészre irányuló áttekintés. A politika pedig ugyanakkor nemcsak hogy nem irányul az Egészre, hanem még a részletnek is csak egy körülhatárolt részletére, sőt arra is csupán a térnek és időnek egy igen piciny kis pontján. S hogy még nagyobb legyen az ellentét a politika és a filozófia között, azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a filozófiában cél az értelem, a megvilágosodás, a politikában viszont csak eszköz, az érvényesülni igyekvő akaratnak, a hatalom birtoklására törekvő váagnak eszköze. Semilyen vonatkozásban nem rokon tehát a politika a filozófiával, s amikor egyes politikai irányok mégis világnézeti rangot igényelnek maguknak, tulajdonképpen önellentmondót akarnak. A politika mint világnézet feltétlenül hamis általánosítás, a politikumnak saját szempontjain és határain történő túlkapása. A politikumnak semmi jogcíme és illetékessége nincs arra, hogy világnézeti alappá váljék, mint ahogy sem a szőke emberek, sem a kancsik, sem a két méter magasak nem formálhatnak maguknak egy külön közös világnézetet csak azért, mert ők szőkék, kancsik vagy két méter magasak. Épp így nem lehet külön saját világnézetük az énektanároknak, a géplakatosoknak vagy akár a fizikai munkásoknak, a szellemi munkásoknak s a dologkerülőknek. Ámde ugyanakkor valószínű, hogy a politikájuk viszont közös lesz a műveltségileg, alkatilag, tehát világnézeti ugyan különböző, de gazdasági vonatkozásban egymással hasonló terhek alatt szenvedő összes énektanároknak, ugyancsak közös lesz a géplakatosoknak, vagy általában a fizikai munkásoknak, közös lesz a szellem birtokosainak s végül külön a dologkerülőknek. Még az is természetes, hogy a közös terhek alatt görnyedő fizikai és szellemi munkások közös politikai táborban tömörüljenek közös politikai problémáik megoldása céljából. De hogy e politikai egyformaság miatt világnézeti is uniformizálódjanak, erre egyrészt semmi szükség sincs, másrészt ez nem is lehetséges.

Mi sem ellentmondóbb tehát, mint a politikai cél szolgálatában álló „filozófia“. Ez valóban önellentmondás, fából vaskarika. A filo-

zófia egyetemessége, minden korlát felettsége — az emberi képességek végességéből adódó korlátokat leszámítva — mitől sincs távolabb, mint a politikától. Épp ezért nincs ellentmondóbb és az elfogulatlan ember számára visszatetszőbb vállalkozás, mint egy politikai érdek számára kiagyalt filozófia. S akik ilyen szerepre vállalkoznak, hogy filozófiát gyártanak egy érdekszövetségnek, mint Rosenberg Alfréd tette, akármennyire is lelkesen teszik ezt, szubjektíve talán „igaz“ módra, a történelem leggroteszkebb figurái, mert jogtalanul visszaélnék az emberiség legegységesebb s ezért is legtisztább ügyével, a filozófiával és annak szabadságával.

Az igazi filozófus becsületos szabadságára és függetlenségére idézzük emlékezetünkbe Nietzsche találó szavait: „Seine Kraft steigt wie eine Flamme bei Windstille gerade und leicht aufwärts, unbeirrt, ohne Zittern und Unruhe“.

Földes-Papp Károly